

нова галузь художньої і загальної педагогіки – драмогерменевтика, яка виникла і працює як інтеграція театральної, герменевтичної та педагогічної наукових галузей. Сьогодні є необхідність у розробці теорій, методик і практик, ефективного здійснення процесу театральної педагогіки у підготовці учня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриньова М.В. Природничонауковий гуманізм у творчості В.Короленка // Витоки. Альманах української асоціації Антона Макаренка. Випуск 2 – Полтава, – 2004. – С.173–174.
2. Дубина Л. Театральна складова професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – №4. – С.158–171.
3. Корчагина Н.В. Проблема соотношения академического и социального интеллекта в отечественной и зарубежной психологии // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – №4. – С.3–6.
4. Макаренко А.С. Собрание сочинений: В 4 томах. – М.: – 1987
5. Симонов В.П., Пчелина В.А. О характеристике развития и одаренности личности ребенка // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – №4. – С.54 –63.
6. Тарасевич Н.М. Піклування про колоністів-робітфаківців у вимірах гуманістичної спрямованості А.С. Макаренка // Витоки. Альманах української асоціації Антона Макаренка. – Випуск 2. – Полтава, 2004. – С.198–201.

УДК 37.015.2: 371.4

ЗАПРОВАДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ІДЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ А. МАКАРЕНКА

В.С. Лутфуллін,
М.В. Лутфуллін
(Полтава)

На основі порівняльного аналізу встановлюється наступність виховних систем Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського і А.С. Макаренка. Простежується відповідність поглядів Макаренка на мету, зміст, засоби виховання і основних положень педагогічної антропології Ушинського.

Ключові слова: педагогічна антропология, наступність педагогічних систем Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського і А.С. Макаренка, принцип єдності емоційного, розумового і вольового розвитку особистості, мета і засоби виховання, виховання почуття громадськості, формування дитячого колективу, виховання особистості в колективі.

На основе сравнительного анализа устанавливается преемственность воспитательных систем Я.А. Коменского, К.Д. Ушинского и А.С. Макаренко.

Прослеживается соответствие взглядов Макаренко на цель, содержание, средства воспитания и основных положений педагогической антропологии Ушинского.

Ключевые слова: педагогическая антропология, преемственность педагогических систем Я.А. Коменского, К.Д. Ушинского и А.С. Макаренко, принцип единства эмоционального, умственного и волевого развития личности, цель и средства воспитания, воспитание чувства общности, формирование детского коллектива, воспитание личности в коллективе.

On the basis of comparative analysis, the subsequent of upbringing systems of I. Komensky, K. Ushynsky and A. Makarenko is set. Accordance of looks of Makarenko and substantive ideas of pedagogical anthropology of Ushynsky is traced on a purpose, maintenance and facilities of upbringing.

Key words: pedagogical anthropology, subsequent of the pedagogical systems of I. Komensky, K. Ushynsky and A. Makarenko, principle of unity of emotional, mental and volitional personal development, purpose and facilities of upbringing, upbringing of sense of civility, forming of child's collective, upbringing of personality in collective.

Відомо, що А. Макаренко у своїх творах майже не торкався аналізу зв'язків створеної ним виховної системи з педагогічними концепціями видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого. Це може викликати хибне враження, що проблема виховання особистості в колективі, у вирішенні якої педагог-новатор досягнув найбільш вражаючих успіхів, стоїть осторонь розвитку світової педагогічної думки. На наш погляд, саме цим насамперед пояснюється самовпевненість і навіть глузливість у негативних судженнях про виховну діяльність Макаренка деяких його опонентів, яким здається, що вони можуть легко спростувати найважливіші положення його педагогічної системи.

Метою нашого дослідження є встановлення логічних зв'язків виховної системи А.С. Макаренка з педагогічними ідеями Я.А. Коменського і з обґрунтованою К.Д. Ушинським концепцією педагогічної антропології.

У сумнівності справи заперечення головних педагогічних досягнень Макаренка легко переконатись, звернувшись до статті К. Ушинського «Про моральний елемент у вихованні», де гостро поставлене питання про необхідність виховання в дітей громадських почуттів і потреб. «*Почуття громадськості або, іншими словами, моральне почуття, — писав К. Ушинський, — живе в кожному з нас так само, як і почуття особистості, егоїзму. Обидва ці почуття, у вигляді мікроскопічних зародків, народжуються разом з людиною. Але тоді як перше, тобто моральне почуття, найблагородніша і найніжніша рослина душі людської, вимагає більшого піклування й нагляду, щоб вирости і зміцнити, інше, як усякий бур'ян, не вимагає для свого процвітання ні піклування, ні нагляду і не приборкуване вчасно, незабаром придушує всі кращі, найніжніші рослини...*» [7, с. 431]. «Висловлюючи такі переконання, — зазначав він, — ми впевнені, що більшість наших читачів, за винятком небагатьох філософів егоїзму, згодні з нами...» [7, с. 432].

Подібні думки висловлював у 60-х рр. XVIII ст. український просвітитель Я.П. Козельський (1728– 1794) у своєму творі «Філософічні пропозиції»: «Той, хто вважає, що може обійтись без інших людей, обманюється багато, а хто вважає, що без нього обійтись не можна, обманюється ще більше» [2, с. 162].

Досліджуючи проблему виховання суспільно цінної особистості, К. Ушинський спирався на емпіричні факти з досвіду виховної діяльності найкращих зарубіжних педагогів. Узагальнюючи досвід навчальних закладів західноєвропейських країн, він дійшов висновку, що належна увага справі виховання приділялася в кращих англійських школах і університетах, які «мають великий вплив на характери вихованців... Вихованці Оксфорда, Кембріджа, Вестмінстера, Рюгбі та ін. до глибокої старості зберігають у душі й характері живі сліди свого виховання» [6, с. 29].

Особливу увагу з цього погляду викликала в нього організація виховання учнів однієї з таких шкіл – граматичної школи в Рюгбі, ректором якої був доктор Томас Арнольд. Вихованці цієї школи, «куди б не заносила їх доля, ніколи не забували моральних уроків, засвоєних у школі: не школа і не її стіни зберігалися в їхній пам'яті, а величний образ їхнього енергійного й добродісного вихователя, який навчав їх більше власним прикладом, постійним запалом, повсякчасною готовністю на самопожертву задля їхнього блага, ніж словами» [6, с. 27].

Т. Арнольд був не тільки адміністратором, головним вихователем і духовним наставником усієї школи, а й майже єдиним учителем в її старшому класі. Учні цього класу ставали найкращими й найвірнішими помічниками свого вихователя в справі управління школою і нагляду за учнями молодших класів. У такій школі, як зазначав Ушинський, навіть морально занедбана дитина дуже швидко виправляється. Старший клас був для доктора Арнольда «наймогутнішим помічником у справі виховання» [6, с. 407].

Отже, з характеристики, яку дає Ушинський граматичній школі в Рюгбі, видно, що Т. Арнольд був одним з попередників А. Макаренка у практичному вирішенні таких проблем, як організація дитячого колективу і виховання особистості в колективі. У цьому зв'язку звертає на себе увагу той факт, що Великобританія була єдиною зарубіжною країною, де «Педагогічну поему» було видано у перекладі за життя автора, за його згодою. На нашу думку, інтерес англійської громадськості до педагогічного досвіду А. Макаренка навряд чи був випадковим.

У своїй головній педагогічній праці «Людина як предмет виховання» Ушинський конкретизує своє розуміння особистості, в якій розвинене почуття громадськості: «Людина, яка не вносить в суспільство своєї самостійності, дорівнює нулю, що стоїть з лівого боку цифр, а людина, яка не визнає в суспільстві нічого, крім власної думки, бажає сама бути одиницею з тим, щоб усі інші були нулями з правого боку одиниці. Справа ж виховання щодо цього полягає саме в тому, щоб виховати таку людину, яка увійшла б самостійною одиницею в цифру суспільства». Завдяки такому вихованню суспільство має

стати об'єднанням «самостійних особистостей, у якому за принципом поділу праці сила суспільства збільшується силою кожного й сила кожного – силою суспільства» [6, с. 410].

У відповідності до цих висновків Ушинський критично оцінює виховну концепцію Ж.-Ж. Руссо. У праці «Людина як предмет виховання» є багато посилань на загальновідомий твір Руссо «Еміль, або Про виховання». Аналіз цих посилань свідчить про неупереджене ставлення Ушинського до автора ідеї так званого «вільного виховання». Зокрема, він уважав Руссо одним з великих знавців людських пристрастей. Водночас він поділяв думку французької письменниці Неккер-де-Сосюр, яка вважала Руссо прекрасним спостерігачем, але поганим мислителем [6, с. 304]. Схвально оцінюючи погляди Руссо з деяких педагогічних питань, Ушинський разом з тим піддає гострій критиці головні положення його виховної концепції.

Висловлюючи свою думку про наслідки відокремлення Еміля від впливу навколишніх людей, він зазначає, що «вихователь, котрий дотримується нової психології, міг би сказати Руссо, що з такого виховання не тільки не може вийти якогось дива, але не вийде нічого, крім звіра, котрий навряд чи здатний до виховання» [6, с. 304]. У цьому зв'язку звертає на себе увагу той факт, що аналогічну оцінку концепції «вільного» виховання дав В.П. Вахтеров: «Сучасний педагог думає цілком протилежно тому, як думав Руссо. Останній уважав, що тільки первисна людина була повною одиницею, а людина, що живе у суспільстві, є дробом. А тепер вважають, що людина вихована в лісі, без людей (такі випадки бували і занесені в історію педагогіки), є насправді дробом, який потребує розвитку громадськості, щоб стати повною одиницею» [1, с. 330].

Отже, висновок Ушинського про необхідність виховання кожної людини як повноцінної суспільної особистості в поєднанні з гострою критикою концепції індивідуального виховання був закономірним результатом розвитку педагогічної теорії й практики першої половини XIX ст.

Активному поширенню педагогічних ідей К. Ушинського значною мірою сприяли його навчальні книги для учнів початкової школи «Родное слово», «Детский мир», його головний твір «Людина як предмет виховання». Ці книги витримали багато видань. Завдяки ним під безпосередній вплив поглядів видатного педагога на виховання потрапила тією чи іншою мірою більшість прогресивних вітчизняних педагогів і шкільних учителів. Цілком закономірно, що його концепція педагогічної антропології знайшла численних однодумців і послідовників у Росії й Україні, Грузії, Вірменії та Азербайджані, Казахстані, Татарстані і Фінляндії. В Україні послідовниками К. Ушинського були М. Корф, Х. Алчевська, Т. Лубенець та інші педагоги.

Навчальні книги Ушинського, його педагогічні твори справили благотворний вплив і на А. Макаренка, який у 1905-1914 рр. працював учителем початкової школи. Цей вплив підтверджується тим, що виховні концепції К. Ушинського і А. Макаренка мають багато спільного у визначенні мети, завдань і засобів виховання.

Ушинський прагнув, щоб кожний вихованець став суспільно повноцінною особистістю, але умови його педагогічної діяльності були вкрай несприятливими і не давали можливості реалізувати таке сміливе, як на той час, прагнення. В інших умовах, в інший час це зробив Макаренко.

Найважливішим завданням школи Ушинський уважав моральне виховання, висловлюючи переконаність, «що вплив моральний є головним завданням виховання, значно важливішим, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями й роз'яснення кожному його власних інтересів» [7, с. 431]. Визначаючи моральне виховання як пробудження й розвиток почуття громадськості, К. Ушинський ніби прогнозував головний напрям педагогічного процесу в колонії ім. М. Горького і в комуні ім. Ф.Е. Дзержинського.

Слід підкреслити, що визнання пріоритетного значення морального виховання у педагогічній діяльності учителя і школи в цілому є спільним переконанням М.Ф. Квінтілана, Я.А. Коменського, Я.П. Козельського, М.І. Пирогова та інших видатних педагогів минулого, однодумцями і послідовниками яких були Ушинський і Макаренко. Це переконання конче потрібно піднести на рівень найважливішого принципа виховання, ігнорування якого ставить школу в гостру суперечність з прогресивними педагогічними ідеями минулого.

Виключно важливим досягненням Макаренка є практична реалізація принципу цілісного підходу до виховання, вичерпно обґрунтованого Коменським і Ушинським. Сутність цього принципу полягає в тому, що виховання має забезпечувати гармонійну єдність емоційного, розумового і вольового розвитку особистості. Коменський у цьому зв'язку зазначав, що головним рушієм діяльності людини є воля, а важелі, що приводять її в рух, – це бажання і пристрасті, що схиляють вольові зусилля в той чи інший бік. Важелем, що відкриває і замикає рух діяльності є розум. «... Якщо бажанням і пристрастям не надається надмірно великої сили і важіль, тобто розум, правильно буде відкривати і закривати рухи пристрастей, необхідним наслідком повинна бути гармонія і узгодженість доброчесностей, тобто відповідне поєднання дій і пасивних станів» [3, с. 277– 278].

Ушинський також уважав єдність і гармонію розвитку емоційної, розумової і вольової сфери особистості найнеобхіднішою умовою повноцінного виховання і присвятив ґрунтовному дослідженню психолого-педагогічних умов забезпечення такої єдності свій твір «Людина як предмет виховання». У передмові до першого тому цього твору він констатував поряд з невмінням учителів правильно навчати дітей ще більшу їхню неспроможність упливати на утворення в учнів душевних почуттів: «Тут ми незаперечно блукаємо потемки, тоді як наука передбачає вже повну можливість внести світло свідомості і розумну волю вихователя в цю досі майже недоступну галузь». Але ще менше і ще гірше, «ніж душевними почуттями, вміємо ми користуватися волею людини – цим могутнім важелем, який може змінити не тільки душу, але й тіло з його впливами на душу» [8, с. 38]. Продовжуючи свою думку про важливість розвитку вольових якостей дітей, Ушинський висловлює гениальне передбачення

широких можливостей застосування фізичної культури в цілях попередження і лікування важких захворювань: «Гімнастика як система довільних рухів, спрямованих на доцільну зміну фізичного організму, тільки ще починається і важко побачити межі можливості її впливу не тільки на зміцнення тіла й розвиток тих чи інших його органів, але й на попередження хвороб і навіть лікування їх. Ми гадаємо, що недалеко той час, коли гімнастика стане наймогутнішим медичним засобом навіть у глибоких внутрішніх хворобах» [8, с. 38].

А. Макаренко досягнув незаперечних успіхів в реалізації цілісного підходу до виховання, у забезпеченні єдності розвитку розуму, почуттів, волі і фізичного загартування вихованців. У створеній ним педагогічній системі благотворний моральний вплив на особистість, виховання яскраво вираженого почуття громадськості гармонійно поєднується з розумовим розвитком вихованців. Усі вихованці комуни ім. Ф.Е. Дзержинського, колишні безпритульні й правопорушники, здобули загальну середню освіту, більшість навіть вищу. Великого значення надавав Макаренко формуванню й загартуванню вольових рис характеру своїх вихованців. Цій складній і актуальній проблемі він присвятив свою останню статтю «Воля, мужність, цілеспрямованість» [4].

Спільними для Ушинського і Макаренка, як справедливо зазначає О. Романовський, є демократизм, гуманізм і оптимізм їхніх педагогічних концепцій. Поєднує цих педагогів також їхня переконаність у тому, що немає дітей безнадійно занедбаних, яким не можна було б дати правильного виховання. Водночас цілком слушною є думка О. Романовського, що «різниця в часі, в умовах праці Ушинського і Макаренка внесла й суттєві відмінності в їхні педагогічні погляди» [5, с. 83].

Системне зіставлення педагогічних ідей К. Ушинського і А. Макаренка, на нашу думку, сприятиме поглибленому розумінню мети, завдань, змісту, методів і засобів виховання в сучасній середній і вищій школі. Фрагментарне порівняння їхніх підходів до розв'язання окремих виховних питань також певною мірою сприяє розвитку теорії й практики виховання. Але висновки, які можна одержати в такий спосіб, не завжди бувають науково вірогідними. О. Романовський, наприклад, не звернув належної уваги на те, яку оцінку дав Ушинський виховній системі англійського педагога Т. Арнольда. Це призвело до хибного протиставлення поглядів К. Ушинського і А. Макаренка на організацію виховного процесу. О. Романовський вважає, зокрема, що «Ушинський усю силу впливу вбачав у «парній педагогіці», тобто у впливі педагога на учня» [5, с. 84]. Але, як було показано вище, К. Ушинський надавав виключно важливого значення впливу учнів старшого класу школи на молодших школярів.

Багато спільного виявляється також у зіставленні поглядів цих видатних педагогів на проблему засобів виховання. У своїй концепції педагогічної антропології К. Ушинський розгортає сукупність найважливіших засобів виховання в такій послідовності: гра, праця, навчання і саме життя дитини. На виняткову увагу заслуговує той факт, що *в цій послідовності праця передує навчанню*.

Засоби і мета виховання мають утворювати цілісну систему. Мета виховання, як уважав Ушинський, полягає в тому, щоб *«вивести людину на шлях вільної улюбленої праці»*. Якщо до цієї мети *«буде спрямовано всі виховні сили, то її не можна не досягти, бо досягти її означає тільки дати можливість правильно, не відходячи в бік, розвинути природній основі душі»* [6, с. 406].

Таку неперевершену за своєю лаконічністю характеристику концепції педагогічної антропології Ушинського, на нашу думку, можна повністю перенести на виховну систему А. Макаренка. У педагогічному процесі в колонії ім. М. Горького і в комуні ім. Ф.Е. Дзержинського, спрямованому на підготовку вихованців до суспільно цінної праці і вибору професії за покликанням, було яскраво представлено всі ті засоби виховання, яким К. Ушинський дав таку високу оцінку. Отже, програми виховної діяльності, якими керувались Ушинський і Макаренко, у своїх основних положеннях майже збігаються одна з одною.

Тому успіхи, яких досягнув Макаренко у вихованні безпритульних дітей і неповнолітніх правопорушників, слід визнати також і неспростовним підтвердженням правильності тих положень педагогічної антропології К.Ушинського, які стосуються виховання особистості і гармонійного об'єднання окремих вихованців у колектив. Той факт, що Ушинський, за історичних умов, не вживав у своїх творах терміну «колектив», аж ніяк не змінює суті справи.

Разом з тим знайшла підтвердження оцінка значення теоретичної спадщини видатного педагога, що її дав у 1914 р. П.П. Блонський: *«Ушинський стояв не тільки на рівні європейської науки, він ішов в перших рядах її..., він стояв на крайніх висотах її з лицем, зверненим до правильного шляху прийдешньої педагогіки»* [9, с. 418].

Представлені вище факти свідчать про те, що теоретичну і практичну спадщину А. Макаренка слід розглядати значною мірою як впровадження і розвиток ідей педагогічної антропології. З цієї точки зору увага дослідників має бути спрямована на такі його праці, як *«Мета виховання»*, *«Методика організації виховного процесу»*, *«Деякі висновки з педагогічного досвіду»*, *«Проблеми шкільного радянського виховання»*, *«Виховання характеру в школі»*, *«Воля, мужність, цілеспрямованість»*, *«Лекції про виховання дітей»* та ін.

Необхідно лише зазначити, що педагогічна антропологія Ушинського охоплює також широке коло фундаментальних проблем дидактики, яких Макаренко майже не торкався у своїй літературно-педагогічній спадщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахтеров В.П. Избр. педаг. соч. — М., 1987.
2. Козельский Я.П. Философические предложения...// Антология педагогической мысли Украинской ССР. — М., 1988. — С. 159–162.
3. Коменский Я.А. Избр. педаг. соч.: В 2 т. — Т. 1. — М., 1982.
4. Макаренко А.С. Соч.: В 7 т. — Т. 5. — М., 1957. — С. 420–426.

5. Романовский А. К., Барсук И. Я. Жизнь во имя будущего. — К., 1974.
6. Ушинський К.Д. Вибр. педаг. твори: У 2 т. — Т. 2. — К., 1983.
7. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 11 т. — Т. 2. — М.-Л., 1948.
8. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 11 т. — Т. 8. — М.-Л., 1950.
9. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. — Т.5. — К., 1952.

УДК 37.032(091).2.

**ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ Г.С. СКОВОРОДИ
І А.С. МАКАРЕНКА В ПОГЛЯДАХ НА
ОСОБИСТІТЬ**

**Л.І.Ткаченко
(Київ)**

У статті проаналізовано погляди Г.С.Сковороди і А.С.Макаренка на особистість. Визначено складові гуманістичних ідей видатних педагогів. Зазначено про спільне й відмінне в їхніх гуманістичних поглядах на особистість.

Ключові слова: гуманістичні ідеї і погляди на особистість, розвиток особистості.

В статье проанализированы взгляды Г.С.Сковороды и А.С.Макаренко на личность. Выявлены составляющие гуманистических идей выдающихся педагогов. Определено общее и отличное в гуманистических взглядах на личность.

Ключевые слова: гуманистические идеи и взгляды на личность, развитие личности.

The article deals with an analysis of the humanist thinking about a person by G.Skovoroda and A.Makarenko. The author of this article determines the components of humanist thinking by outstanding pedagogues. The general and differing features in the humanist thinking about a person by G.Skovoroda and A.Makarenko are considered.

Key words: humanist thinking about a person, personal intellectual growth and development.

В основу нинішніх освітніх змін, які мають уплинути й на подальший розвиток освіти, покладено гуманістичну концепцію, яка трактує освітньо-виховний процес «як необхідну умову для особистісного самовираження людини, як можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людської особистості» [6, с.17]. Увага до проблем особистості зумовлена тим, що рівень розвитку інформаційно-технологічного суспільства об'єктивно вимагає все більшого розвитку від людини [5]. Водночас на передній план виходить і суб'єктивне прагнення людини до активного й творчого самоствердження, що з необхідністю передбачає «самовдосконалення і самореа-